
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

EREDMÉNYEK, PROBLÉMÁK, GONDOK AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTÖRTÉNETBEN

Ján Kmeť: *Jugoslovensko-slovačke slavističke veze*. VTMA, Újvidék, 1987

Hazai összehasonlító irodalomtudományunkban (a kifejezést a legtágabb értelmében véve) kevés az olyan bőséges anyagra támaszkodó feldolgozás, mint amilyen Ján Kmeť nagy, filológiai, történelmi, etnológiai, kultúrtörténeti stb. apparátussal készült, *Jugoslovensko-slovačke slavističke veze* (Jugoszláv—szlovák szlavisztikai kapcsolatok) című könyve. A majdnem másfél évezredet felölelő áttekintés impozáns méreteit nemcsak az öt és félszáz (B/5-ös, nagy formátumú) oldal jelzi, hanem például az is, hogy névmutatója több mint 2300 személynevet tartalmaz, s hogy külön mintegy 500 adatot közlő helységnévtárral igazítja el az olvasót. E szélességi kiterjedés mellett a könyv diakron metszete is méltán érdemes figyelmünkre: a kapcsolatokat a népvándorlástól a II. világháború utáni korszakig terjedő, hatalmas anyagon vizsgálja. Könyve hat fejezetének a címe (ami egyidejűleg a kapcsolatok periodizációjának is tekinthető) ugyancsak szerzőnk extenzív teljességre való törekvésére mutat:

1. Az ósláv kezdetek szlavisztikai aspektusai
2. A kapcsolatok szálai a középkori államokban
3. **Közlekedés** a török elleni harcokban
4. A pozsonyi líceumtól a karlócai gimnáziumig
5. A szláv kölcsönösség szlavisztikai kapcsolatai
6. Az együttműködés folytonossága a lefektetett alapokon

Érthető és természetes, hogy e mintegy másfél évezred szlovák—dél-szláv relációinak az áttekintése során a szerző nem kizárólag szlavisztikai természetű érintkezésekre van tekintettel, ha **V**ezt a fogalmat a mai értelemben fogjuk fel, tehát ha a szláv nyelvek, irodalmak, folklór és rokon területek együttesének tekintjük. Tudománymódszertanilag is indo-

kolt lehet a tárgyalás e sokszempontúsága, ha arra szükség mutatkozik, a jelenségek jobb megértése érdekében, mert ez gazdagabbá, megalapozottabbá, meggyőzőbbé teszi a szellemi kontaktusok lényegének, értelmének, természetének a megvilágítását. Tudvalevő ugyanis, hogy a társadalmi tudatformákat gazdasági, történelmi és egyéb tényezőktől kondicionált jelenségeknek kell felfognunk, ezért értelmezésük is szükségessé teszi a sokoldalú megközelítést. Meggondolandó azonban, hogy az államszervezés a dinasztikus kapcsolatok, az ideológia- és hadtörténet, a politikai történelem sok más velejárája és kiterője, sőt a napi politika esetlegességei, s mindaz, amit e szlavisztikai kapcsolatokat bemutató munka felőlel, beletartozik-e abba a keretbe, amit a cím jelöl, s amelytől elsősorban és jogosan a szlavisztikai kapcsolatok jellegére várjuk a választ. Megjegyzéseink jó részében erre is figyelmet kívánunk fordítani.

Lehetetlen feladatnak látszik, hogy végig kövessük az ötödik évszázadtól kezdve másfélezer esztendő minden fontosabbnak ítélt történelmi mozzanatát, szociológiai történést, hatalmi erőviszonyainak változását, az államélettel összefüggő problémáit, meg aztán nem is vagyunk kelőképpen tájékozottak a szlavisztika kizárólagos „belügyeiben”. De ezúttal nem is ez a fontos. Abból a meggyőződésből indulunk ki, hogy ami a szerző által vizsgált földrajzi és történelmi térségben a szlavisztika síkján történt vagy történik, az nemcsak a könyv címében említett két póluson választódik ki, ezért e jegyzet írója csak saját szűkebb szakmai szempontjait és ismereteit szeretné a tárgyjal szembesíteni.

Ján Kmeť előadásában az ószláv korszak és a középkor úgyszólván egész történelmi anyaga még tagolatlan egységet alkot a szlavisztika tárgyával. Az amorf massa elemei csak a későbbi fejezetekben, különösen a tizenkilencedik századtól kezdve különülnek el egymástól, s válnak egyre határozottabb körvonalúvá egyfelől a szlavisztikai mozzanatok, másfelől pedig azok, amelyek a történelem, a politika és egyháztörténet és egyéb területekre tartoznak. Úgy véljük azonban, hogy nem azért, mert Šafárik, Dobrovský s kortársaik „önállósítva” a szlavisztikát, a tudományos vizsgálat rangjára emelték ezt a diszciplínát, kijelölték a körét, s megteremtették módszereit. Inkább arról van szó, hogy a szlovák irodalomban (s a vele párhuzamosan vizsgált délszlávban is) ugyanazok a folyamatok játszódtak le, mint a nemzeti irodalmak többségében, úgy is mondhatnánk: mint az irodalmi fejlődésben általában, legalábbis ami ezt a közép-kelet-európai övezetet illeti. A nyelv és az irodalom funkciójának az értelmezése ugyanis gyökeres változáson ment át a tizenkilencedik század első évtizedeiben, horderejére és jelentőségére nézve legalább olyan mélyre ható következményekkel, mint a nyugat-európai nemzeteknél a humanizmus és a reneszánsz volt a maga idején, de míg az ott a lingua vulgaris győzelmét hozta magával és a világlátás eluralkodását, emez itt a nemzeti gondolat hatalomra jutását és az irodalmi önélvűség kibontakozását. Nyilvánvaló, hogy nemcsak maga a szépirodalom, hanem a róla való gondolkodás, az irodalom anyagának a ren-

dezése, szelektálása, kritikai és történelmi szempontú számbavétele és felmérése is jelentős mértékben megváltozott, különösen a megelőző század ahistorikusnak és nemzetietlennek mondott szemléletével összehasonlítva. Persze, ez nem úgy igaz, mint ahogy egyes német irodalomtörténészek állítják, hogy tudniillik Kelet-Európában a középkor egészen a 18—19. század fordulójáig tart, s hogy csak a tizenkilencedik század első évtizedei hívják életre a modern értelemben vett nemzeti irodalmakat a szlovák, a szerb, a magyar, a cseh, a horvát, a lengyel, a román s más kelet-európai nyelvterületeken. Mégis igaz, hogy ami ez előtt történt, az csak előtörténet és felkészülés a nemzeti irodalmak kialakulásához, de még nem azonos vele.

Úgy látjuk, hogy Ján Kmeť nagyobbára kellő rugalmassággal értelmezi azt az axiómát, hogy az egymásra következő századok során az irodalom fogalma fokozatosan szűkül, ismérvei közül pedig koronként mára kerül a hangsúly. A litteratura a kezdetekben még csupán a nyelvre és nemzetiségre nem tekintő *írásbeliség* szinonímája, majd fokozatosan, de szinte egyetemes törvényszerűséggel az etnikai, a nyelvi, a nemzeti, végül pedig (korunkban) a művészi kritérium kerül fogalmi meghatározásának a tengelyébe, a megelőző fejlődési szakaszokból fenntartva az újabbaknak is alárendelhető elemeket. A szlavisztika (amin a magyar szóhasználatban főként a nyelvel és irodalommal való hagyományos kutatást értünk, a szláv nyelvekben azonban átfogóbb szellemi tartalmak megnevezése) mint e könyv szemléleti alapja és kerete, a romantika korában, a múlt század első harmadában lett a tájékozódás elvi alapja a humán tudományokban, az irodalomban, a szellemi életben egyaránt, másképpen megnevezve: a közép-kelet-európai népek nemzetné válásának az idején. A szlavisztika ezek szerint a történelmi fejlődés egy adott korszakában kialakult produktuma az etnikailag rokon szláv népek történelmi létállapotának, meghatározó feltétele pedig a nemzet-tudat viszonylag fejlett foka. Szerzőnk a szláv kölcsönösség eszméjének megnyilvánulását látja benne: „A szlavisztikai orientáció mint a rokon szláv népek nyelvének, irodalmának, kultúrájának, mentalitásának és mitológiájának közös kutatására irányuló törekvés sok kimagasló személység számára szolgált ösztönzésül a kölcsönösség és együttműködés eszméjének elfogadására a kulturális emancipációra irányuló tizenkilencedik századi mozgalmak során, amelyek fénylő pillanatai voltak e népek egész történetének, mert buzgó munkásainak és letéteményeseinek széles, internacionalista indítékai még ma is büszkeséggel, elismeréssel és lelkesedéssel töltik el a hálás utókort.” Ez minden bizonnyal így van, bármily szokatlan is a tudományos jellegű szövegben s a mai kritikai szemléletmód számára a megfogalmazás himnikus hangvétele, a tárgy iránti lelkesedés e túlcsoportulása és ódai stílusa. Pontosan illik azonban ahhoz a korszakhoz, amelyben a szlavisztika Jozef Dobrovský munkássága révén megszületett. De mint arra már céloztunk, a szlavisztika maga is történelmi képződmény: előtörténete van, hisz tárgya (a nyelv és

irodalom) eleve adva volt, noha aspektusai, módszertana és eszközei még hiányoztak, mert azok szükségszerűen csak a nemzetté válás korszakában alakulhattak ki. S természetesen van egy Dobrovskýék utáni, máig is tartó fejlődési szakasza, amely korunk történelemszemléletének, gondolkodásmódjának megfelelően érvényesíti elméleti és kritikai szempontjait, s nem egy vonatkozásban felül is vizsgálja a XIX. század szlavisztikájának elvi álláspontjait.

Miért kell minderre hivatkoznunk? Azért, mert Ján Kmeť munkájának egyes tételeit, elvi kiindulását tovább finomíthatónak, sőt tisztázandónak véljük. Szerzőnk ugyanis a régi, a felvilágosodás előtti korszak irodalmi műveltségének emlékeit és dokumentumait elemezve s azok alkotóiról szólva megítélésünk szerint olykor anakronisztikusan hangzó fogalmi készlettel él. A középkori erős feudális államok kereteiben kifejlődő irodalmi (mi inkább *írássosnak* neveznénk) műveltség fejlődésének feltételeiről és adottságairól beszélve például a következőket mondja:

„Ilyen feltételek közepette a kulturális kapcsolatok főleg egyházi emberek és szerzetesrendek révén valósulhattak meg, amelyek igen mozgékonyak bizonyultak azokban az időkben, s gyakran vállalták a közvetítést világi védnökeik között, aminek nagy jelentősége volt az önálló mitológiával, vallással és műveltséggel rendelkező középkori nemzetek konstituálódása korában. Az államok megerősödésével párhuzamosan megszilárdultak az államhatárok is, így az egykori nemzetségek egymás közti, hagyományos érintkezését gyakran akadályozták, s a kapcsolatot más, szűkkörű és változó államérdekek is befolyásolták. S éppen abban a korszakban amikor — a szlávok esetében különösen a XI. század végén — ezen országok központi területein, mind pedig tágabb határai között a hajdani nemzetségi tömörülésekből és szövetségekből kisarjadtak a középkori nemzetek azokkal a nyelvi és kulturális-szellemi jellegzetességekkel, amelyek azóta (a XI. század végétől) kontinuáltnan fejlődnek mind a mai napig. Azok a népek, amelyeknek nem volt saját államuk, feltámadt emberi öntudatuk és új társadalmi-nemzeti tudatuk támaszát nemcsak saját országuk uralkodó nemzeteinek állami jellegzetességeiben keresték, hanem egyéb, szomszédos és etnikailag rokon népek, illetve országok hagyományaiban, legendáiban és jelenkori történeteiben, amelyek azok állami-nemzeti eseményeiről szóltak.

Ez különösen a mai szlovákság őseire jellemző, akik (mivel nem volt saját államuk) középkori nemzeti konstituálódásuk folyamatában a magyarországi és magyar [„ugarsko-mađarski”] nemzeti-állami jellegzetességek mellett a szomszédos szláv cseh nép és annak kulturális hagyományai felé fordulva fejlesztették szellemi-kulturális inklinációjukat.”

Az idézett „szövegrészletből is kitűnik, hogy Ján Kmeť olyan fogalomkészlettel él, amely majd csak a 18. század végén vált általánossá (a következőben pedig majdnem kizárólagossá), de még sok évtizedig tart, míg jelentésbelileg megállapodik, megszilárdul. Ezek közé tartozik például a nemzet „organikus” fejlődésének képlete; a szinte időtlenül létező

nemzet feltételezése, amelynek apriorisztikus, belső, öntörvényű determinánsai vannak, ősi és változatlan karakterjegyei, önmaga nemzet-voltáról alkotott tudata, önálló szellemisége és műveltsége, s amely a 11. századtól in continuo fejlődik napjainkig. Ezeket a pontokon érezzük Kmet érvelését ahistorikusnak mind szemléletében, mind pedig terminológiájában, még hozzá nemcsak ott, ahol az önálló államisággal nem rendelkező népekről beszél, hanem az úgynevezett „állam-nemzetek”-re nézve érvényesen is. Mert ahogyan a „szentistváni” állam- és nemzetformula kimutathatóan és bizonyíthatóan utólagos belemagyarázás és történelemhamisítás szüleménye, ugyanígy a „szlavisztikát” megteremtő század retrospektív nézőpontja, nemzettudatának historizálása, az etnogenetikai elvek visszavetítése a sok évszázados vagy éppen évezredek múltba: olyan képlet, ami nem egyeztethető össze jelenünk nemzeti és irodalmi tudatformájával. Eddigi vizsgálatainak, komparatistikai tapasztalatainak és e tárgykörben végzett kutatásaink alapján úgy véljük, hogy jöllehet a nyelvi egységesülés irányába mutató és a fokozatosan megvalósuló kulturális integráció spontán formái és egyes konkrét elemei jelen vannak a kelet-közép-európai etnikumok egész ismert történetében, így a középkor viszonylag korai századaiban is, ez a folyamat *nemzeti szinten* mégiscsak a 18—19. század fordulója körüli évtizedekben teljesedik ki mind az úgynevezett „államnemzetek”, mind pedig a „nyelvnemzetek” esetében. A „középkor nemzettudata” a mondottak miatt erősen redukált jelentésben, fenntartásokkal és megszigorítással kezelhető fogalom, s ezt a felvilágosodás előtti korszakok művelődési érintkezéseinek a vizsgálatában is nyomatékosan figyelembe kell venni.

Minderre talán nem is kellene nagyobb figyelmet fordítanunk, ha megmaradna a teoretikus elmék gondjának, a történetfilozófia kereteiben. De nem marad meg, hanem felbukkan az irodalomtörténet felségterületein, a komparatisztika tartományában nem csekély zavart okozva e tudományágakban is. Az irodalom nemzeti kritériumainak a szorgalmazása a fejlődés e korai szakaszaira vonatkozóan, tehát a történelmileg már kialakult nemzettudat elveinek alkalmazása a középkori írásbeliség művelőire és jelenségeire a szellemi elbirtoklás és kisajátítás következményeinek a veszélyét hordja magában. E veszélyeknek a szlovák-délszláv viszonylatokban jóformán csak elméleti lehetőségei vannak, noha szerzőnk értekezésének Janus Pannoniusról szóló fejezetében is felmerül. Mi azonban elvi kérdésként vetjük fel a nemzeti hovatarozást mint az irodalomtörténetbe való besorolás kritériumát. Éppen Ján Kmet könyve hoz fel számos példát arra, hogy ez milyen sok nem kívánt „határpörrel” terhelte az irodalomtörténetírást a múltban, s terheli a marxista megalapozottságú történettudományokat még ma is. Említettük már Janus Pannonius nevét, akiről a délszláv és a magyar irodalomtörténészek egyaránt mint a „maguk” költőjéről beszélnek. Az egyik a származás, a másik a magyarországi közszereplés és a „Hungáriához” mint államalakulathoz való kötődés alapján. Most Ján Kmet könyvé-

ből megtudhatjuk, hogy a szlovák reneszánsz irodalmi kultúrájában is legalább olyan fontos szerepet játszott, mint a másik két nép irodalmában. Nyilvánvaló, hogy benne még oszthatlanul, együtt és egyidejűleg élt az a latin nyelvű költő, Csezmiczei János, Ivan Česmički és Ján z Čazmy, akiről Kmet is pontosan állapítja meg, hogy híres epitáfiumában „tömören foglalta össze saját költészetének úttörő jelentőségét *Magyarország népei számára...*” Nem afféle „nemzetek fölötti” kategória költőjeként, hanem a „nemzetek előtti” tizenötödik század szellemi embereként. Így kerülnek bele a szlovák reneszánsz áramlataiba Franciscus de Vilak (Újlaky), Johannes Zermegh, Stephanus Petheo, Nicolaus Olahus, Lucas Peechy, Ivan Vitez, Sebastianus Tinodi és még igen sok nagyszombati, kassai, pozsonyi írói körökhöz tartozó más név. S ugyanígy egyidejűleg a délszláv, magyar és szlovák irodalom vérkeringésében Andreas Dudich, Antonius Vrančić Verantius, Ludovicus Tubero, Faustus Vrančić, Jan Zalorski s még sokan mások. A legtöbb tanulsággal mégis Bél Mátyás személye és munkássága szolgál. Nevét (pontosabban: névváltozatait) német, szlovák és magyar irodalom- és művelődéstörténetekben egyaránt jegyzik (Mathias Bel, Matej Běl Funtík, Bél Mátyás). Munkássága a tizennyolcadik század humán műveltségének úgyszólván egészét átfogja: a történetírás, a nyelvészet, az irodalomtörténet, az állam- és jogtudomány, a földrajz, a pedagógia, a néprajz terén egyaránt jelentőset alkotott. Farkas Gyula a két háború között azt írta róla, hogy „A tót származású, német műveltségű, ámde magyar érzésű” Bél „három kultúrkör vallja magáénak: a magyar, a német, a szlovák”. Azt az emberi-írói képletet, amit képvisel, azonban aligha lehet tényezőkre bontani, őt magát s életművét ily módon megosztani, hisz alkotó és alkotás együvé tartozó fogalmak: írónak senki sem lehet más, mint embernek, minden határozójával együtt. E határozók között az egyik vagy másik „nemzethez” való tartozás tudata pedig nem más, mint belemagyarítás. A német, a szlovák, a magyar nyelvtanok írásán, szerkesztésén, kiadásán egyaránt fáradozó tudós a szlovák—magyar etnikai és nyelvi viszonyról így nyilatkozik: „... a szlávok a magyarokat mindenestre jobban szeretik, mint a németeket, nyelvüket sokan mint anyanyelvüket használják. S mivel több helyen a magyarokkal elvegyülten élnek, vegyes házasságot is kötnek, s gyermekeiket mindkét nyelvhez hozzászoktatják. Emiatt néha a magyarok, néha a szlovákok elfelejtik saját nyelvüket, s azon társalognak, amely erőteljesebben érvényesül.” Nem azért idézzük Bél e szavait, mert ebben látjuk öröksége előremutató elemeit, hanem azért, mert jellemzőnek tartjuk a tizennyolcadik század „nemzeti” tudatára nézve. S emiatt értünk egyet Kosáry Domokossal is, aki úgy látta, hogy „Az itt élő népek, nyelvek együttélése, kölcsönös megbecsülése, támogatása a közös hazán belül: ez Bél hagyománya. S ezt értékelni tudjuk akkor is, ha nem óhajtjuk eszményíteni a nemzetek kialakulása előtti, egykori helyzetet. A kölcsönös megbecsülés, a sokszínű, komplex, közös múlt reális történeti megközelítésével

együtt, a nemzetek kifejlődése után is elképzelhető és követendő cél marad”.

Bizonyos, hogy Ján Kmet alapos és részletekbe hatoló munkáját nem elegendő csupán az itt alapul vett szempontból felmérni. Kétségtelen erényei közé tartozik a szlovák—délsláv érintkezések széles történelmi íven bemutatott, főleg az etnikai rokonságra tekintő, de gazdag történelmi dokumentációt is felvonultató, kronologikus rendszerezése, s hogy érveléséhez, okfejtéséhez mindkét (a szlovák és a délsláv) szakirodalmat fölületes biztonsággal kezeli. Tanulmányában arra törekszik, hogy elsősorban a kapcsolatok tényeit tárja fel, s ezek világánál értelmezze a két sláv nyelvterület, illetve kulturális zóna viszonyát. (Itt az olvasónak „legfeljebb” az lehet az észrevétele, hogy a hatalmas tényanyag nemegyszer háttérbe szorítja a szellemibb, tájékozódást.)

Elsősorban a szlavisztikai és szaknyelviszemponutú elemzéseknek a dolga lesz, hogy ennek az igényes munkának a filológiai, irodalomtörténeti eredményeire rámutasson. A magunk részéről mindössze néhány elvi és módszertani megjegyzést fűzhattünk Ján Kmet méreteiben is impozáns könyvéhez, azzal a szándékkal, hogy hozzájáruljunk a szellemi mozgások irányának pontosabb kijelöléséhez e közép-kelet-európai világ egy másba ékelt népeinek irodalmában. Szeretnénk hinni, hogy nem fölöslegesen és nem illetéktelenül. Noha nem egyértelműen, de arra akartunk emlékeztetni, hogy ma már mind elkerülhetetlenebbnek látszik, hogy a kétpólusú komparatistikai kutatásokat többpólusúakká fejlesszük, mert egyre nyilvánvalóbb, hogy a történelmi, társadalmi, szellemi, kulturális jelenségek e térség népeinél még szorosabb oksági viszonyban vannak egymással, mint ahogy mindez idáig tudtuk.

SZELI István

ÁTRENDEZÉS ÉS REKAPITULÁCIÓ

Pap József: *Jegy*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

Pap József legújabb, gyűjteményes verseskötete a szokványostól eltérő élményben részesíti az olvasót. Aki a költő új verseit kéri számon, némi hiányérzettel csukja be a könyvet. Az előző Pap József-kötetektől ismert költeményeken kívül ugyanis a *Jegy* alig kínál fel néhány új verset, s a régiekkel való találkozásunk is többszörös: vannak ebben a könyvben olyan versek, amelyek már negyedízből látnak kötetben napvilágot. Pap József ritkán megszólaló, míves költőnk, aki ritkán terít új verset asztalunkra. A *Jegy* versei még inkább nyomatékosítják, érvényessé teszik erről a költészetről szerzett eddigi tapasztalatunkat.

E költészet tömörítő, redukciós, lényegkristályosító szándékáról s ugyanakkor az epikus elemeket görgető Pap-versekről a jugoszláviai magyar irodalomkritika már évekkal ezelőtt nyilatkozott, kijelölve a költő poé-